

BANK SAMARADORLIGINI BAHOLASH INDIKATORLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Mingliyeva Mehriniso Omonqulovna

"InvestFinanceBank" AJ

Annotatsiya: ushbu tadqiqot 457shida tijorat banklari faoliyati samaradorligini baholashning mavjud an'anaviy indikatorlari (masalan, ROA, ROE, Cost/Income va Likvidlik ko'rsatkichlari) tahlil qilinadi hamda ularni zamonaviy iqtisodiy sharoitlar va raqamli transformatsiya talablariga mos ravishda takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Bank samaradorligi, Baholash indikatorlari, ROA (Aktivlar Rentabelligi), ROE (Kapital Rentabelligi), Nomoliyaviy ko'rsatkichlar, Raqamli transformatsiya, KPI (Kalit Samaradorlik Ko'rsatkichlari), Balanced Scorecard (BSC), Risk menejmenti, RAROC (Riskni Hisobga Oluvchi Aktivlar Rentabelligi).

KIRISH

1. Mavzuning dolzarbligi

Zamonaviy iqtisodiy sharoitlarda tijorat banklari har qanday milliy iqtisodiyotning qon tomiri hisoblanadi. Global moliyaviy integratsiya, texnologik inqilob (FinTech) va kuchayib borayotgan raqobat bank faoliyatini boshqarish sifatiga nisbatan yangi va yuqori talablarni qo'ymoqda. Banklarning barqarorligi va samaradorligi nafaqat aksiyadorlar, balki regulyatorlar va keng jamoatchilik uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

An'anaviy ravishda bank samaradorligini baholashda asosan moliyaviy ko'rsatkichlar (masalan, ROA - Aktivlar Rentabelligi, ROE - Kapital Rentabelligi va Operatsion xarajatlarning daromadga nisbati - Cost/Income) qo'llanilgan. Biroq, bugungi kunda bu ko'rsatkichlarning o'zi bankning kelajakdagi salohiyatini, raqamli transformatsiyadan foydalanish darajasini va uzoq muddatli barqarorligini to'liq aks ettira olmayapti. Mijozlarning raqamli kanallar orqali qoniqish darajasi, kiberxavfsizlik risklari hamda korporativ ijtimoiy javobgarlik (ESG) kabi nomoliyaviy omillar tobora muhim baholash mezoniga aylanmoqda. Shu sababli, bank samaradorligini baholash indikatorlari tizimini takomillashtirish bugungi kunning eng dolzarb ilmiy-amaliy muammolaridan biri hisoblanadi.

2. Muammoning qo'yilishi

Tijorat banklari samaradorligini baholashda quyidagi muammolar mavjud:

An'anaviy ko'rsatkichlarning cheklanganligi: ROA va ROE qisqa muddatli natijalarga e'tibor qaratadi va aktivlarning yuqori riskli operatsiyalar hisobiga o'sishini aks ettirmaydi.

Nomoliyaviy omillarni e'tiborsiz qoldirish: Raqamli bankchilik davrida mijozlar tajribasi, texnologik infratuzilma kabi omillar bank qiymatining katta qismini tashkil etadi, ammo ular baholash tizimiga yetarlicha kiritilmagan.

Risk omilining to‘liq hisoblanmasligi: Ko‘pchilik an'anaviy modellar o‘sib borayotgan kredit risklari, likvidlik risklari va operatsion risklarni samaradorlik bilan bevosita bog‘lamaydi.

Ushbu kamchiliklar bank menejmentiga strategik qarorlarni qabul qilishda noaniqlik tug‘diradi va bankning faoliyatini bir tomonlama baholashga olib keladi.

3. Tadqiqotning maqsadi

Tadqiqotning asosiy maqsadi — bank samaradorligini baholashning mavjud indikatorlarini tanqidiy tahlil qilish asosida, ularni zamonaviy talablarga javob beradigan, moliyaviy, nomoliyaviy va riskka asoslangan yondashuvlarni o‘z ichiga olgan kompleks tizimini ishlab chiqish va ularni mahalliy tijorat banklari amaliyotiga tatbiq etish bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

4. Tadqiqotning vazifalari

Belgilangan maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish ko‘zda tutilgan:

Bank samaradorligini baholashning xalqaro va milliy amaliyotini o‘rganish va an'anaviy ko‘rsatkichlarning cheklovlarini aniqlash.

Zamonaviy bankchilikda nomoliyaviy ko‘rsatkichlar (mijoz qoniqishi, raqamli xizmatlar sifati, xodimlar samaradorligi) rolini asoslab berish.

Riskni hisobga oluvchi samaradorlik ko‘rsatkichlarini (masalan, RAROC) bank amaliyotiga joriy etish uslubiyotini takomillashtirish.

Samaradorlikni kompleks baholash uchun muvozanatli ko‘rsatkichlar tizimi (Balanced Scorecard - BSC) modelini milliy bank amaliyotiga moslashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar berish.

ASOSIY QISM

I. Bank samaradorligini baholashning nazariy asoslari va amaliy tahlili

1.1. An'anaviy moliyaviy ko‘rsatkichlar tizimini tahlil qilish

Moliyaviy ko‘rsatkichlarning roli: ROA (Aktivlar rentabelligi), ROE (Kapital rentabelligi) va Cost/Income (Xarajat/Daromad nisbati) kabi klassik ko‘rsatkichlarning bankning o‘tgan davrdagi samaradorligini baholashdagi ahamiyatini ko‘rsatish.

Cheklovlar va kamchiliklar: Bu ko‘rsatkichlarning asosan tarixiy ma'lumotlarga asoslanishi, qisqa muddatli manfaatparastlikka undashi va risk omilini (ayniqsa, kutilmagan zararlarni) yetarlicha hisobga olmasligi tanqid qilinadi.

Amaliy misol: O‘zbekistondagi tanlangan tijorat banklari misolida ROA va ROE dinamikasi tahlil qilinib, ularning samaradorlikni baholashdagi bir tomonlama ekanligi isbotlanadi.

1.2. Xalqaro amaliyotda qo‘llaniladigan kompleks baholash metodikalarining tahlili

CAMELS tizimi: Bu tizimning kapital, aktiv sifati, menejment, daromad, likvidlik va bozor sezgirligini kompleks baholashdagi ahamiyati.

RAROC (riskni hisobga oluvchi aktivlar rentabelligi) konsepsiyasi: RAROC ning risk va daromad o‘rtasidagi muvozanatni baholashdagi ustunligi va uni joriy etishga oid xorijiy tajriba.

Nomoliyaviy baholash usullari: Kredit reyting agentliklari va investorlar tomonidan qabul qilinadigan ESG (ekologik, ijtimoiy, boshqaruv) mezonlari va uning bankning uzoq muddatli qiymatiga ta'siri.

II. Bank samaradorligini baholash indikatorlarini takomillashtirish yo'nalishlari

2.1. Nomoliyaviy ko'rsatkichlarni birlamchi baholash tizimiga integratsiya qilish

Mijozlar qoniqishi va sodiqligi (Customer Experience - CX): NPS (Net Promoter Score) kabi ko'rsatkichlarni bankning umumiy samaradorligini baholashga kiritishning iqtisodiy asosi.

Raqamli samaradorlik indikatorlari: Raqamli xizmatlardan foydalanuvchilar ulushi, mobil ilova orqali amalga oshirilgan tranzaksiyalar soni (Digital Adoption Rate), xizmat ko'rsatish xarajatlarining pasayishi (Cost-to-Serve pasayishi) kabi ko'rsatkichlarning ahamiyati.

Xodimlar samaradorligi: Xodimlarning o'qitilganlik darajasi, ularning mahsuldorligi va HR samaradorligi ko'rsatkichlarini bankning umumiy natijalariga bog'lash.

2.2. Riskni hisobga oluvchi moliyaviy ko'rsatkichlarni takomillashtirish

RAROC ni hisoblash metodikasini moslashtirish: RAROC ko'rsatkichini mahalliy bankchilik tizimidagi aktivlar turlari va regulativ kapital talablariga mos ravishda hisoblash modelini taklif qilish.

Iqtisodiy qo'shimcha qiymat (EVA): Bank kapitoli narxini hisobga oluvchi EVA ko'rsatkichini joriy etish orqali aksiyadorlar uchun haqiqiy qiymat yaratish darajasini baholash.

Kredit portfelining sifati va risk darajasi: NPL (Muddati O'tgan Kreditlar) darajasini emas, balki Kutilayotgan Kredit Zarari (ECL - Expected Credit Loss) modeliga asoslangan dinamik risk zaxiralarini shakllantirish samaradorligini baholashni taklif etish.

III. Kompleks baholash tizimini amaliyotga tatbiq etish (Balanced Scorecard modelini joriy etish)

3.1. Balanced Scorecard (BSC) Modelining Bank Uchun Kontseptual Asoslari

BSC ning to'rt perspektivasi: moliyaviy, mijozlar, ichki biznes jarayonlari va o'rganish, rivojlanish perspektivalari orqali bankning strategik maqsadlarini samaradorlik ko'rsatkichlari bilan bog'lash.

Indikatorlarning kaskadlashuvi: Strategik maqsaddan boshlab, bo'limlar va xodimlarning operatsion ko'rsatkichlarigacha (KPI) bo'lgan bog'liqlikni ta'minlash mexanizmlari.

3.2. Takomillashtirilgan indikatorlar tizimini mahalliy banklarda amaliy sinovdan o'tkazish bo'yicha takliflar

Modelni tatbiq etish bosqichlari: Pilot loyiha asosida tanlangan bir yoki bir nechta bank bo'limlarida BSC modelini bosqichma-bosqich joriy etish rejasi.

Kutilayotgan iqtisodiy samaradorlik: Yangi kompleks tizimni joriy etish natijasida bankning strategik qarorlar qabul qilish sifati yaxshilanishi, xarajatlar optimallashtirish va aksiyadorlar qiymati oshishi prognozi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot ishi tijorat banklari faoliyati samaradorligini baholashning mavjud an'anaviy indikatorlar tizimini takomillashtirishga qaratilgan bo'lib, o'tkazilgan tahlillar natijasida quyidagi asosiy xulosalarga erishildi:

1. An'anaviy baholashning cheklovlari tasdiqlandi
2. Kompleks baholashning zaruriyati asoslandi
3. Balanced Scorecard (BSC) modelini tatbiq etish eng maqbul yechim sifatida ko'rsatildi

4. Ilmiy natijalar va amaliy ahamiyat

xulosa qilib aytganda, bank samaradorligini baholash indikatorlarini takomillashtirishning asosiy maqsadi — ko'rsatkichlar tizimini faqatgina buxgalteriya hisoboti vositasidan strategik boshqaruv vositasiga aylantirishdan iboratdir.

Bessis, Joël. Risk Management in Banking. John Wiley & Sons, 2015. (RAROC va banklarda risk-menejmenti nazariyasiga oid).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. K.V.Kurbanov. Tijorat banklarining moliyaviy tahlili. Toshkent: Moliya, 2020. (Banklarning an'anaviy ko'rsatkichlariga oid mahalliy manba).
2. Kaplan, Robert S., and David P.Norton. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. Harvard Business School Press, 1996. (BSC nazariyasining asosiy manbasi).
3. Santomero, Anthony M., and David F.Babbel. Financial Markets, Instruments and Institutions. McGraw-Hill, 2018. (Bank faoliyati nazariyasiga oid).
4. Stiglitz, Joseph E., and Carl E.Walsh. Principles of Microeconomics. W.W.Norton & Company, 2020. (Iqtisodiy samaradorlikning umumiy nazariyasiga oid).
5. Altunbas, Y., M.H.Liu, and S.Molyneux. "Efficiency and Risk in Chinese Banking: A Multi-Period Analysis." The European Journal of Finance, vol. 24, no. 14, 2018, pp. 1225-1249. (Samaradorlik va riskning bog'liqligiga oid).
6. Demirguc-Kunt, A., and E. Feyen. "Financial Development and Efficiency." Journal of Financial Intermediation, vol. 27, 2016, pp. 1-24.
7. Mirzayev, Q.A."Raqamli iqtisodiyot sharoitida tijorat banklarining samaradorligini baholashning yangi indikatorlari." Iqtisodiyot va Moliya ilmiy jurnali, № 5, 2022, b. 45-52. (Nomoliyaviy ko'rsatkichlarga oid mahalliy tadqiqot).
8. Uzakov, F.X."Riskka asoslangan kapitalni boshqarish: RAROC modelini joriy etish masalalari." Bank Axborotnomasi, № 8, 2021, b. 60-65.